

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 2

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2019

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 2

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2019

Рецензенти:

- Леміш Н.Є.** доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)
- Толчеева Т.С.** доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 30 травня 2019 р.*)

Колектив авторів:

Аладько Д.О., Білоусова Т.П., Деменчук О.В., Калініченко М.М., Кінащук А.В.,
Константинова О.В., Кучма Т.В., Летюча Л.П., Михайлова Є.В., Мізін К.І.,
Павлова О.І., Павловська Л.О.

Семантична деривація лексики в аспекті міжмовних досліджень
С 30 : колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О.В. Деменчук. – Рівне : РДГУ,
2019. – 150 с. – (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 2).

Lexical semantic derivation in cross-linguistic studies : Collective
work / auth. ; O.V. Demenchuk (ed.). – Rivne : RSUH, 2019. – 150 p. – (History
and Contemporaneity of Philological Science ; v. 2).

У колективній монографії представлено розвідки, присвячені міжмовним дослідженням семантичної деривації лексики. На матеріалі споріднених і неспоріднених мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, російська, турецька) розглянуто низку актуальних питань теорії семантичної деривації: моделі семантичної деривації, механізми і стратегії семантичних змін, процеси транспозиції, термінологізації, детермінологізації.

The collective work deals with a cross-linguistic study of lexical semantic derivation. Based on the related and non-related languages (English, German, French, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian, Russian, and Turkish), the paper focuses on the topical issues of semantic derivation theory: semantic derivation models, mechanisms and strategies of semantic change, processes of transposition, terminologisation, determinologisation.

УДК 81'373-115

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТЕОРІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ**

Деменчук О.В. СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	6
---	---

Мізінь К.І. АКТУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРИВАЦІЇ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ	26
--	----

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ У БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Белоусова Т.П. КОМПОЗИТИВНІЕ ОТФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦА В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ	39
---	----

Летючая Л.П. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ МЕЖДОМЕТИЙ В ПРОЦЕССЕ ПОРОЖДЕНИЯ ОЦЕНОЧНЫХ ДЕРИВАТОВ НА ПРИМЕРЕ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ .	54
--	----

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ У ВІДДАЛЕНОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Аладько Д.О. МЕТОНИМІЧНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДИНАМІКИ НОМІНАЦІЙ АРТЕФАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ)	69
---	----

Константинова О.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ І ПРОЦЕСИ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ТЕРМІНІВ	82
--	----

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
У БЛИЗЬКО- ТА ВІДДАЛЕНОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Кінащук А.В. СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	90
--	----

Кучма Т.В. НОМІНАЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	105
---	-----

Павлова О.І. МІСЦЕ І РОЛЬ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ У МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	114
--	-----

Павловська Л.О. СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ	122
---	------------

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ У НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Михайлова Є.В. КАТЕГОРІЙНА СЕМАНТИКА ПРИКМЕТНИКА В ТУРЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	130
--	------------

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
У ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

Калініченко М.М. КАРНАВАЛІЗАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОВИ ДОБИ РОМАНТИЗМУ	141
---	------------

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ

Деменчук О.В.

доктор філологічних наук, професор

Рівненський державний гуманітарний університет

СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сучасному етапі ефективність розв'язання будь-якої проблеми у мовознавстві значною мірою залежить від того, наскільки всебічно дослідник проводить аналіз мовного явища, зважаючи інколи не стільки на власне лінгвістичну характеристику об'єкта дослідження, скільки на його гносеологічну властивість бути елементом мовної когніції, що відображає особливості природи людського знання, закономірності пізнавальної діяльності людини, специфіку її мисленневих стратегій тощо. Представляючи когнітивний (у широкому сенсі) вимір об'єкта дослідження, такого типу характеристики засвідчують його динамічний потенціал, який у сфері лексичної семантики набуває іпостасі теоретичного конструкта під назвою **семантична деривація**. Когнітивний складник визнається ключовим параметром семантичної деривації, оскільки, як вважають, фіксує “стійкі асоціації, пов'язані з уявленням про явище, яке позначає слово” [Шмелев 2006: 193]. З цього погляду семантична деривація не зводиться лише до феномену синхронної полісемії (багатозначності, що засвідчує статичне поєднання твірного та похідного значень – пор. концепцію “семантичних містків” у [Mel'čuk 1988]), оскільки, окрім тривіального поєднання смислових компонентів, враховує також різного типу актантні перетворення, такі як деагентивація, діатетичний зсув, категоріальний зсув тощо. “Перехід від дослідження регулярної багатозначності до дослідження семантичної деривації пов'язаний з усвідомленням того, що відношення між двома значеннями багатозначного слова зазвичай несиметричні: одне з них є мотивуючим, або твірним, а інше –

мотивованим, або похідним. Порівняно з дослідженням регулярної багатозначності, в дослідженні відношень семантичної деривації додається ще два кроки – ставиться питання про напрям відношень похідності між значеннями і про правила переходу від твірних значень до похідних” [Розина 2005: 12].

Актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних семантичних теорій, тенденцією до поглибленого вивчення динаміки лексико-семантичних систем споріднених та неспоріднених мов, що пов’язано з усвідомленням і визнанням факту функціональної та когнітивної природи мови як такої.

Дослідження семантичної деривації лексики, які проводяться в межах функціональної та когнітивної лінгвістики, ставлять за мету описати *типи* або *способи переходу від одного значення до іншого*. При цьому наголошується, що способи переходу однакові для будь-якого рівня (лексичного, словотвірного, граматичного), зважаючи на те, що на цих рівнях задіяні спільні семантичні механізми [Рахилина 2002: 384]. З цієї перспективи не принципово, чи семантична деривація розглядається в аспекті схеми Куриловича (презумпція дериваційного зв’язку окремих значень із “головним (вихідним) значенням” [Курилович 1955: 78]), чи схеми Якобсона (презумпція виведення окремих значень із загального значення (інваріанта) [Якобсон 1985: 133]), оскільки важливішим є завдання з’ясувати загальні когнітивні механізми, які лежать в основі семантичної деривації. Доцільним у цьому сенсі було введення поняття концептуальної схеми – конструкта, який представляє різні значення багатозначного слова як єдине ціле. “Концептуальна схема вміщує уявлення про конструктивні елементи тієї або іншої концептуальної конфігурації; вона може співвідноситися із значенням не лише однієї мовної одиниці, а й також синонімічного ряду; ряду похідних слів різних частин мови, що перебувають у відношенні перекладної еквівалентності” [Зализняк 2006: 584]. Така точка зору корелює з ідеєю системності семантичної деривації лексики, що в аспекті міжмовних досліджень потребує з’ясування особливостей семантичного потенціалу слів та динаміки розвитку їх семантичної парадигми в споріднених та неспоріднених мовах.

Мета розвідки – схарактеризувати стратегії семантичної деривації лексики в аспекті міжмовних досліджень. Для ілюстрації міжмовних відповідників скористаємося лексичним матеріалом

слов'янських (української, польської), германських (англійської, німецької) та романських (французької) мов.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

– обґрунтувати засади дослідження семантичної деривації лексики в аспекті міжмовних досліджень;

– з'ясувати особливості динаміки розвитку семантичної парадигми лексики та визначити стратегії семантичної деривації лексики в аспекті міжмовного зіставлення;

– встановити типи відповідностей (збігів та розбіжностей) реалізації стратегій семантичної деривації лексики в споріднених та неспоріднених мовах;

– визначити перспективи подальших досліджень семантичної деривації лексики.

Міжмовний аналіз семантичної деривації лексики ґрунтується на зіставному підході, який має на меті встановлення відповідностей (збігів та розбіжностей) стратегій семантичних переходів між значеннями лексики в споріднених та неспоріднених мовах. Семантичний перехід – це “зв'язок між двома різними значеннями полісемічного слова або між значеннями одного й того ж слова в різні моменти його історії. Зв'язок полягає в тому, що два значення виражені в межах одного слова, тобто між ними є відношення семантичної деривації” [Зализняк 2006: 399].

Процедура міжмовного зіставлення семантичної деривації лексики передбачає встановлення відповідностей (збігів та розбіжностей) реалізації механізмів і стратегій розширення “концепту ситуації” – лексичного відображення (у певній мові) певного фрагмента дійсності [Мельчук 1999: 85]. Зазначимо, що коли йдеться про “концепт ситуації”, то до уваги береться “не ситуація з реального життя, тобто не стан справ у світі, а ситуація, взята у строгому вигляді, в якому вона передається мовою і відображається у допустимих вживаннях лексеми” [Иорданская 2007: 53]. “Задати якусь концептуалізацію і значить, у певному сенсі, створити саму ситуацію (ситуація і фрагмент дійсності – не одне й те ж)” [Падучева 2004: 156]. Представники функціонального синтаксису [Van Valin, LaPolla 1997: 82] використовують у цьому випадку поняття “стан справ (state of affairs)”, наголошуючи, що “ситуація має лише непряме відношення до того, що мовець хоче висловити, оскільки він завжди

обмежує і тлумачить ситуацію, враховуючи свої комунікативні потреби” [Мустайоки 2006: 26].

Репрезентативність семантики лексики у форматі концепту ситуації зумовлює вибір основи зіставлення. Ми обстоюємо ідею використання **моделі ситуації** як *tertium comparationis* у зіставленні семантичної деривації лексики в споріднених та неспоріднених мовах. Доцільність використання моделі ситуації як основи зіставлення зумовлена чинником універсальності концептуалізації ситуації, її схематизації в аспекті базових когнітивних стратегій виокремлення, фокусування уваги, дефокусування тощо. “При будь-якій концептуалізації фрагмента дійсності одні аспекти реальності акцентуються, актуалізуються, інші затушовуються, йдуть у фон: відбувається схематизація реальної дійсності” [Падучева 2004: 157].

Як метамовний конструкт модель ситуації виявляє ознаки пропозиціональної функції, в якій аргументи представляють результат осмислення суб’єктом когніції об’єкта пізнання, а предикат – когнітивне уявлення про сам акт цього осмислення, див. [Husserl 1960: 33]. З цього погляду модель ситуації представляє зміст лексики як реалізацію відношень ключових учасників ситуації. Зокрема, зміст концепту перцептивної ситуації визначають учасники “суб’єкт сприйняття” та “об’єкт сприйняття”, ситуації переміщення – учасники “початкова точка”, “траєкторія” та “кінцева точка”, ситуації місцезнаходження – учасник “місце” і т. ін. Будь-яка з цих ситуацій осмислюється як така (вибудовує свій концептуальний профіль) лише в **перспективі** певної пізнавальної (чуттєвої або ціннісної) позиції суб’єкта когніції. Зокрема, ситуація кваліфікується як перцептивна, якщо суб’єкт розглядає її в перспективі наочного сприйняття, як ситуація переміщення, якщо суб’єкт ідентифікує зміну місцезнаходження об’єкта, як ситуація місцезнаходження, якщо у фокусі уваги положення об’єкта тощо. Зазначимо, що будь-яка з цих ситуацій “за умовчанням (за домовленістю)” може бути представлена як вихідна, у тому сенсі, що може слугувати точкою відліку для іншої ситуації – цільової.

В теорії семантичної деривації питання вихідної ситуації пов’язане з питанням базової структури (конфігурації) мовної одиниці та реалізації напряду відношення похідності між значеннями мовної одиниці [Кибрик 1992: 136; Падучева 2004: 158; Schäfer 2008: 11]. Базова структура осмислюється як показник

прототипної ситуації – стану справ, який *in potentia* містить усю інформацію, необхідну для вивершення цільової ситуації. “Саме від того, що людина спроможна “побачити” в прототипній ситуації, що вона може з неї дістати, залежить, на які інші ситуації це слово можна розповсюдити, тобто, в остаточному підсумку, які в ньому будуть похідні значення” [Кустова 2005: 57]. Інтерпретація прототипної ситуації передбачає “підгін” семантики мовної одиниці обраної структури (конфігурації) під концептуальну схему типового стану справ. Пор.: “Семантика дієслова з самого початку “розрахована” на певний тип об’єктів і узгоджена з ним. У ситуації, що відповідає базовому значенню дієслова, може брати участь аж ніяк не будь-який об’єкт, а об’єкт, що задовольняє певним обмеженням” [Кустова 2004: 26]. Такого типу обмеження становлять частину знань людини про ситуацію. “В модель ситуації ці знання потрапляють завдяки людині: людина “помічає”, фіксує не лише ті аспекти ситуації, які перебувають у фокусі та відповідають меті впливу на об’єкт, а й багато інших речей, які згодом стають джерелом похідних значень” [там само: 40]. З цього погляду модель прототипної ситуації представляє ситуацію як конфігурацію альтернативних ієрархічно упорядкованих фрагментів нашого життєвого досвіду. На рівні семантики слова або класу слів такі фрагменти формують набір спільних семантичних компонентів, які й визначають конфігурацію концепту прототипної ситуації.

Зокрема, модель прототипної ситуації контактних (тактильних) номінацій виявляє такий набір спільних семантичних компонентів: а) Об’єкт має перцептивну (тактильну) властивість – зовнішню (фактурну) якість, пор.: укр. *шорстка долоня*; п. *szorstka dłoń*; англ. *rough hands*; нім. *raue Hände*; фр. *main rugueuse*, або внутрішню (консистентну) якість, укр. *крихкий матеріал*; п. *kruchy lód*; англ. *fragile ice*; нім. *brüchiges Gestein*; фр. *coquille fragile*; б) (тактильна) властивість Об’єкта повною мірою виявляється при безпосередньому контакті з Суб’єктом, пор.: укр. *твердий на дотик диван* [КТУМ]; п. *kanapa twarda przy dotknięciu* [КJP]; англ. *The top blankets on the bed were very rough in touch* [OED]; нім. *Die Abdeckung ist weich zu berühren [mit der Hand einen Kontakt herstellen] und leicht zu greifen* [DWDS]; фр. *Sa coquille est rude au toucher* [CNRTL]; в) контакт Суб’єкта з Об’єктом є динамічним і здійснюється у Спосіб переміщення Суб’єкта вздовж Об’єкта, пор.: укр. *Погладив долонею шорсткий і холодний камінь* [КТУМ]; п. *Wybierają je starannie, długo*

badajac językiem ich szorstką powierzchnię [KJP]; англ. *He slowly ran his right palm along the rough surface* [BNC]; фр. *L'impression de rugosité disparaît avec l'absence des mouvements d'exploration digitale* [CNRTL]; г) контакт Об'єкта з Суб'єктом може здійснюватися в Спосіб фізичного впливу Об'єкта на Суб'єкт, пор.: укр. *М'який матрац муляв гірше за бамбукове ліжко в старого Педро* [КТУМ]; п. *dotknięcie ostrego noża* [KJP]; англ. *sharp pricks feeling on body* [BNC]; нім. *Der Stoff der Bettdecke strich weich über seine Haut* [DWDS]; фр. *Chardons qui piquent les bras, les jambes* [CNRTL] і т. ін.

Як можна зауважити, прототипна ситуація представляє сценарій у тій послідовності, яку ми логічно вибудовуємо відповідно до нашого життєвого досвіду: ми усвідомлюємо, що початково предмет має певну тактильну властивість, і контакт із таким предметом викликає у нас певну чуттєву реакцію, яка відповідає заданим фізичним характеристикам цього предмета. Логіка така: ми б не знали про тактильні відчуття, які викликає той чи інший предмет, якби не було самого предмета, і, найосновніше, якби не було контакту з цим предметом. Однак не менш логічною є зворотна послідовність: предмет має такі тактильні (фізичні) характеристики, оскільки ми самі йому приписуємо ці характеристики на підставі наших тактильних відчуттів. Саме така послідовність вважається пріоритетною при тлумаченні основного значення експерієнціальних прикметників. “У експерієнціальних прикметників антропоцентричність (зв'язок з людиною) закладена вже у вихідному, основному значенні, оскільки експерієнціальні прикметники позначають такі властивості предмета, які ДІЮТЬ на людину і викликають у неї ВІДЧУТТЯ, РЕАКЦІЮ. <...>. Що таке *гіркі ліки*? Це така речовина, яка, потрапляючи у рот, викликає відчуття гіркоти. Звісно, у гіркої речовини є якісь хімічні властивості, які й викликають відповідну реакцію. Причому “в житті” саме ці незалежні від людини властивості є первинними. Однак у мові ситуація зворотна: спочатку людина усвідомлює свою реакцію, відчуття, а потім характеризує предмет через це відчуття, приписуючи йому відповідну ознаку” [Кустова 2004: 281].

Варто відзначити, що існує також певна традиція приписувати характеристики вихідної тій ситуації, в якій учасники виявляють ознаки так званих “органічних” станів. “Органічний стан внутрішньо притаманний значенню предиката: відповідна ситуація осмислюється як така, що є невід'ємною характеристикою його основного партиципанта, яка не виникла в результаті якоїсь іншої

події (*камінь важкий, трава зелена*). Похідні стани, навпаки, осмислюються як такі, що отримані в результаті здійснення певного процесу або дії” [Кибрик 1992: 136].

Ми дотримуємося позиції, що на роль вихідної може претендувати будь-яка ситуація. Все залежить від того, як початково осмислюється сама ситуація, який її актуальний профіль – експерієнціальний (інформаційний) чи фізичний (енергетичний). Пор. “Для мовця, який обирає при вираженні своєї думки одну з альтернативних конструкцій, неістотна їх первинність або непервинність: у будь-якому випадку він обирає ту, яка найточніше відповідає його комунікативним [додамо номінативним – *О.Д.*] цілям у певній мовленнєвій [додамо пізнавальній – *О.Д.*] ситуації” [Мустайоки 2006: 85]. При цьому напрям семантичної похідності відображатиме не стільки первинність базової структури відносно структури цільової, скільки засвідчуватиме її “пріоритетність” – властивість слугувати відправною точкою деривації. Так, ситуація “занурення” може бути альтернативно осмислена як у фізичній (*зануритися у воду*), так і експерієнціальній (*зануритися у думки*) перспективі. Важливіше, однак, пам’ятати, що надання одній із ситуацій статусу вихідної, а іншій, відповідно, цільової, матиме наслідком специфічний вектор дериваційного зв’язку (напрямку семантичної похідності), зумовлений чинником “комплектації” прототипної ситуації. З цього погляду вихідна фізична ситуація “занурення”, очевидно, повинна бути осмислена в перспективі ситуацій “поведінкового занурення” (*занурився в працю*), “фізіологічного занурення” (*занурився в сон*), “ментального занурення” (*занурився в роздуми*). Обрання ж за вихідну експерієнціальної ситуації “занурення” матиме розвиток семантичної похідності у напрямі ситуацій “вираження стану занурення” (*задумлива усмішка*), “враження від вияву стану занурення” (*задумлива тиша*), “результат вияву стану занурення” (*вдумливий аналіз*) і т. ін., див. [Деменчук 2015].

Осмислення ситуації в іншій пізнавальній перспективі засвідчує зміну **профілю ситуації**. Зміна профілю ситуації передбачає зміну “точки споглядання” суб’єкта пізнання на ситуацію – суб’єкт осмислює (інтерпретує) ситуацію в новій (чуттєвій або ціннісній) перспективі. Ситуація може змінювати як зовнішній, так і внутрішній профіль.

Перехід в іншу ситуацію (ситуацію іншого семантичного класу) засвідчує зміну її зовнішнього профілю (зазначимо, що основою для об'єднання слів у семантичний клас може бути “будь-яка лінгвістично цікава, або нетривіальна, семантична ознака, що повторюється у багатьох словах і обов'язково має мовне вираження в тих чи інших їхніх властивостях – у морфологічних особливостях, аспектуальній поведінці, сполучуваності і т. ін.” [Розина 2005: 44]). Зокрема, осмислення перцептивної ситуації в ціннісній перспективі може змінити її профіль на ситуацію оцінки, пор.: укр. *Я бачу тебе* → *Я бачу тебе наскрізь*; п. *Widzę cię* → *Widzę tą sytuację przez pryzmat wcześniejszych doświadczeń* [USJP]; англ. *I saw it going over the horizon* → *They were very friendly, but I quickly saw through them* [BNC]; нім. *aus dem Fenster sehen* → *Das ist unangenehm, man kann sie schlecht sehen* [DUDEN]; фр. *voir une silhouette* → *J'ai vu dans l'amour la fin de ma solitude* [CNRTL]. Ситуація руху може бути осмислена в перспективі ситуації інтелектуальної діяльності, пор.: укр. *Тільки як дійшла до теплохода, випросталась, глянула на нього вогкими очима, глибоко й сумовито* → *Петро Петрович дійшов до думки, що власне тепер земські начальники мають найбільшу місію культурну і політичну* [СУМ]; п. *Statek doszedł do portu* → *Coraz bardziej dochodził do przekonania, że sprawa nie jest taka prosta* [USJP]; англ. *The train from Boston is coming* → *Did you come to any conclusions at the meeting this morning?* [CIDE]; нім. *Der Zug kommt erst in einer halben Stunde* → *Er kommt zum Schlusse, daß dessen Vorgehen den genannten Bestimmungen widerspreche und als Rechtsbruch zu verurteilen sei* [DWDS]; фр. *La tempête nous obligea de relâcher et nous arrivâmes à une plage déserte* → *Les pourparlers commencèrent, mais on ne pouvait jamais arriver à aucune conclusion* [CNRTL], а ситуація фізичного стану – в перспективі ситуації ментального стану, пор.: укр. *Уся долина була заставлена повстяними юртами, вони стояли не рядами, а скупчені навколо юрт тисячників* → *Обличчя його враз стало скупчене, очі глянули гостро й пронизливо* [СУМ]; п. *Skupiona zabudowa wsi* → *Byli skupieni i pilnie pracowali* [USJP]; англ. *The concentrated beams of the sun made the aurum fulminans go off* → *Then calm, concentrated, and still, and slow, he lay coiled like the boa in the wood* [OED]; нім. *Sein feiner, aromatischer, in konzentrierter Form schnupfenlösend wirkender Geruch ist nicht anhaftend* → *Sie ist, wirkt sehr konzentriert* [DWDS; DUDEN]; фр. *Le coût élevé de la réalisation des films fait que les pays dont la population est la plus riche, la plus*

nombreuse et la plus concentrée dans les grandes villes jouissent d'une supériorité cinématographique indéniable → Certains acteurs jouent si concentrés sur leur rôle qu'ils se mettent presque en état second [CNRTL].

Перехід у межах тієї ж ситуації кваліфікується як зміна внутрішнього профілю ситуації. Приміром, перцептивна ситуація “наочного вияву” (компонент ‘видно X’) може бути переосмислена як перцептивна ситуація “наочного виокремлення” (компонент ‘X наочно виокремлюється на тлі Y’), пор.: укр. *Внизу під нами чорніє море [СУМ]*; п. *Po drugiej stronie drogi czernił się młody las [USJP]*; англ. *A snow-covered hedge loomed up ahead of him and he made for the shelter of it [BNC]*; нім. *... diese unvergleichlich klaren Profile, deren letzter Strich sich schwarz abhebt [DWDS]*; фр. *Au loin un canot se détachait en noir [CNRTL]* (перцептивний об’єкт у сегменті актуального спостереження суб’єкта сприйняття) → укр. *Труби далеких заводів, будинки й дерева Петроградської сторони і особливо струнки шпилі Петропавлівської фортеці чорніли на фоні незгасного призахідного неба, мов іграшкові силуети з чорного паперу [КТУМ]*; п. *Postacie w naturalnej wielkości białą się na tle buczynowego lasu [KJP]*; англ. *Jackdaws flocked noisily at the back of the wood; only occasionally did their silhouettes show black against the sky [BNC]*; нім. *Buschwerk und Bäume, die sich schwarz abhoben vom bleifarbenen Himmel, umgaben das, wie es schien, geräumige Haus [DWDS]*; фр. *Le massif noir des marronniers se détachait en noir sur le ciel jaune [CNRTL]* (перцептивний об’єкт виокремлений на тлі іншого об’єкта).

Зміна профілю ситуації веде до розширення або звуження “повноважень” ключових учасників ситуації. Такі “повноваження” – суть характеристики, які учасники набувають або втрачають, виявляють або приховують у міру осмислення людиною змін, що відбуваються в світі (в певній ситуації) або в самій людині. Розширення або звуження “повноважень” ключових учасників ситуації засвідчує зміну **профілю актанта**. Зміна профілю визначає стратегію похідності. Змінюватися можуть:

а) тип або склад учасників ситуації (рольова стратегія), пор. дериваційні стратегії зміни ситуації у напрямі “перцептивний (емітивний) рух” → “семіотичний рух”: укр. *мигати* “раз у раз яскраво блищати, світитися переливчастим світлом”: *Страшна блискавка мигає → мигати* “чим посилати короткі світлові сигнали”: *Мигати бортовими вогнями [СУМ]*; п. *mięać* “świecić nierównym lub

przerywanym światłem”: *Lampa migota, aż zgasła* → *migać* “poruszać czymś bardzo szybko”: *Mignął konduktorowi biletem* [USJP]; англ. *flash* “to illuminate intermittently”: *The darkened sky flashed by frequent lightning* → *flash* “to display suddenly and briefly”: *She flashed her ID card at the guard* [OED]; нім. *blinken* “blitzend, funkeln leuchten, glänzen”: *Die Sterne blinken* → *blinken* “etwas durch Blinkzeichen anzeigen”: *SOS blinken* [DUDEN]; фр. *étinceler* “jeter une lumière brillante par émission de rayons lumineux”: *Les grandes nébuleuses étincelaient* → *Le phare étincelait* [CNRTL]. Цільова ситуація засвідчує зміну типу учасника: учасник-перцепт набуває статусу учасника-сигналу. Поза тим, ситуація поповнюється учасником-адресатом – той, кому адресований сигнал;

б) комунікативний ранг учасників ситуації (прагматична стратегія), пор.: укр. *звучати* “мати якісь характерні ознаки, риси, певне забарвлення”: *Голос звучить тривогою* → *звучати* “виявлятися в звуках мови, пісні і т. ін. (про почуття, настрої і т. ін.)”: *У голосі звучить тривога* [СУМ]; п. *szeleścić* “wydawać szelest”: *Liście szeleszczą na wietrze* → *szeleścić* “wywoływać szelest”: *Wiatr szeleści liśćmi* [USJP]; англ. *smell* “to inhale the odour or scent of (a thing)”: *I smell the rose* → *smell* “to give out, send forth, or exhale an odour”: *The rose smells good to me* [RHWUD]; нім. *riechen* “durch den Geruchssinn, mit der Nase einen Geruch, eine Ausdünstung wahrnehmen”: *Ich roch den Duft der exotischen Blumen* → *riechen* “einen bestimmten Geruch verbreiten”: *Tulpen riechen nicht* [DUDEN]; фр. *sentir* “humer quelque chose, chercher à en percevoir l’odeur”: *Un moment, elle a tiré l’œillet de sa poitrine, l’a longuement senti de ses narines ouvertes, puis me l’a passé presque comme une chose qu’elle aurait laissée et m’a dit: “Sentez, j’adore cette odeur”* → *sentir* “exhaler, répandre l’odeur de”: *Ce vieux livre sentait une odeur d’encensoir* [CNRTL]. Зміну вихідної ситуації визначає стратегія “зсуву фокуса уваги” – “зміщення центру уваги з одного учасника на іншого – за рахунок діатетичного зсуву, який підвищує у ранзі одного та понижує іншого” [Падучева 2004: 158];

в) категоріальна властивість учасників ситуації (таксономічна стратегія), пор.: укр. *м’який* “який угинається, подається при дотику, натискуванні тощо”: *Вона скинула плащ, умостилася зручніше на м’яких подушках* → *м’який* “поступливий, піддатливий”: *Ти, куме, занадто м’який, занадто податливий* [СУМ]; п. *miękki* “uginająca się pod wpływem nacisku, nie dająca wrażenia twardości, sztywności przy dotykaniu”: *miękka poduszka* → *miękki* “mało stanowczy; ustępliwy,

łagodny, dobroduszny”: *Był za miękki do prowadzenia interesów* [USJP]; англ. *soft* “yielding readily to touch or pressure; not hard or stiff”: *a soft pillow* → *soft* “yielding readily to emotions of a tender nature”: *He found himself quite soft on the subject* [OED]; нім. *weich* “nicht hart oder fest, sondern einem Druck leicht nachgebend”: *Das Bett ist mir zu weich* → *weich* “empfindsam und voller Mitgefühl; nachgiebig”: *Er ist ein sehr weicher Mensch* [DUDEN]; фр. *doux* “qui est agréable au goût (par opposition à aigre, amer, salé, fort, etc.)”: *Doux comme le miel* → *doux* “qui est d’un caractère facile, d’une humeur égale, qui montre de la modération, de la bienveillance envers autrui”: *Caractère doux* [CNRTL]. Розширення концепту ситуації реалізується на основі аналогії за ознакою зміни таксономічного класу учасника: РІЧ → ЛЮДИНА;

г) денотативний статус учасників ситуації (референційна стратегія), пор.: укр. *І невже це вона була в його обіймах, та велична, закутана в чорне, надосяжно-далека, прекрасна* → *Одягнуся в чорне, – піду в черниці запишуся* [СУМ]; п. *Dama spowita w czerń* → *Na oświeconym ganku pojawiła się szczupła postać w czerni (...) był to ksiądz* [SJP]; англ. *She often dresses in black* → *He wore black at the funeral* [CIDE]; нім. *Sie ist ganz in Schwarz gekleidet, nur an den Füßen trägt sie ein Paar verblüffend gelbe Turnschuhe* → *Eine Trauerfeier steht an, doch ich mag kein Schwarz tragen* [DWDS]; фр. *Un homme vêtu de noir* → *Pourquoi s’habille-t-on en noir aux enterrements?* [CNRTL]. Цільова ситуація засвідчує зміну в типі референції учасника: атрибутивний (нереферентний) → атрибутивно-референтний;

г) позиційна характеристика учасників ситуації (дейктична стратегія), пор.: укр. *мерехтіти* “світити тремтливо, нерівно (про світло); блимати, мигтіти”: *Дощ посилювався, вогні в російському таборі тьмяно мерехтіли* → *мерехтіти* “відбивати слабке, нерівне, тремтливе світло; поблискувати”: *Безліч срібних свічників, дорогоцінних канделябрів і інших посудин стояла або висіла довкола, граючи і мерехтячи при слабім світлі гнота* [СУМ]; п. *migotać* “świecić nierównym lub przerywanym światłem, być widocznym raz po raz przez krótką chwilę”: *Ogień migotał na kominku* → *migotać* “mienić się w blasku światła; połyskiwać, skrzyć się”: *Rzeka migoce w słońcu* [USJP]; англ. *twinkle* “to shine with rapidly intermittent light; to emit tremulous radiance; to sparkle; to glitter”: *A solitary light which twinkled through the darkness* → *twinkle* “to sparkle in the light”: *The diamond on her finger twinkled in the firelight* [OED]; нім. *funkeln* “funkenähnlich aufleuchtendes, ständig wechselndes Licht”: *Die Sterne funkeln in der Nacht* → *funkeln* “Lichtreflexe von sich geben”: *Die Juwelen der Damen*

funkelten [DUDEN]; фр. *briller* “répandre une lumière vive, intense, parfois diffuse”: *Les astres brillent* → *briller* “désigne une chose ayant la faculté de réfléchir la lumière”: *Le diamant brille* [CNRTL]. Цільову ситуацію вивершує зміна локалізації суб'єкта спостереження: учасник “об'єкт світлової емісії” осмислюється як ситуативний об'єкт, що “виявляє себе” безвідносно до джерела емісії.

У перспективі міжмовного зіставлення семантичної деривації параметри “зміна профілю ситуації” (ситуативний параметр) та “зміна профілю учасника ситуації” (актантний параметр) виявляють відповідності (збіги й розбіжності) динаміки розвитку семантичної парадигми лексики в споріднених та неспоріднених мовах. Релевантність (значущість) таких параметрів у зіставленні семантичної похідності визначається їх здатністю відтворити (задати) перспективу розвитку певного стану справ.

Ситуативний параметр засвідчує збіги й розбіжності у зміні профілю ситуації зіставляваних лексичних одиниць або класу лексичних одиниць. Зміни профілю ситуації виявляють відповідність зовнішнього або внутрішнього профілю семантичної похідності.

Відповідність **зовнішнього** профілю засвідчує збіги та розбіжності зміни профілю в перспективі переходу до іншої ситуації. Перехід в іншу ситуацію передбачає перебудову конфігурації концепту вихідної (прототипної) ситуації (напр., у спосіб додавання або вилучення учасника ситуації) або створення нової конфігурації. Зокрема, лексичне значення перцептивного дієслова *бачити* “сприймати очима, спостерігати”, яке характеризує ситуацію “сприйняття”, пор.: *Я бачу сірі будинки*, передбачає три обов'язкові актанти, два з яких – змінні учасники: *Я* (суб'єкт сприйняття) і *сірі будинки* (об'єкт сприйняття) та один постійний учасник: *очі* – актант, інкорпорований у семантику перцептива (пор. англійське *She eyed the other passengers warily* [CIDE], де інкорпорований актант виражений як кореневий елемент дієслова-присудка). Якщо видалити учасника “об'єкт сприйняття”, пор.: *Я бачу!*, то ситуація “сприйняття” змінюється або на ситуацію “відновлення перцептивного контакту”: ‘Я знову бачу’, або “іронічної оцінки”: ‘Я бачу, як ти до мене ставишся’. Вилучення інкорпорованого актанта приведе до реномінації ситуації знаком із ширшим екстенсіоналом значення, наприклад, перцептивом *сприймати* “відображати у своїй свідомості предмети та явища об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття” [СУМ].

Створення нової конфігурації відзначено в класі номінацій за ознакою ‘який має очі синього (блакитного) кольору’, пор.: укр. *блакитнооке хлоп’я*; п. *niebieskooka dziewczyna*; англ. *a blue-eyed girl*; нім. *ein blauäugiges Kind*; фр. *la fille aux yeux bleus*. Названі відповідники виявляють збіги в реалізації (розширенні) концепту ситуації до меж асоціативної ситуації за ознакою зміни таксономічного класу учасника, пор.: укр. *синьоокі озера, синьоока ніч, синьоокі волошки, Волинь синьоока, синьоокі луки, синьоокий льон, синьоокі проліски, блакитноокий світанок, блакитноока мрія*; п. *blekitnookie jeziora, blekitnooka toń, niebieskookie gwiazdy*; англ. *blue-eyed grass, blue-eyed soul music*; нім. *blauäugige Blumen*; фр. *les pantoufles aux yeux bleus* (див. нижче). Розбіжностями відзначено перехід у зону оцінної ситуації в англійській та німецькій мовах (створення нової конфігурації), пор.: англ. *blue-eyed* “innocent, ingenuous; favoured”: *blue-eyed boy* [RHWUD]; нім. *blauäugig* “naiv, ahnungslos, weltfremd”: *eine reichlich blauäugige Darstellung* [DUDEN]. Відсутність такого переходу в зіставляваних мовах кваліфікуємо як відповідність **нульового** профілю (нуль-профілю).

Відповідність **внутрішнього** профілю встановлює збіги й розбіжності семантичних переходів, реалізованих у межах тієї ж ситуації. Такі переходи можна спостерігати при підвищенні ступеня виокремлення (фокусуванні) або пониженні ступеня виокремлення (дефокусуванні) певних елементів ситуації. Названі ступені виокремлення можуть бути реалізовані через механізми: а) введення в поле зору або виведення з поля зору номінатора тих властивостей ситуації, які первинно були її істотними властивостями; б) зміни фокуса і тла; в) підсилення або послаблення фокуса за рахунок розширення або звуження його меж, створення множинних фокусів, накладання фокусів і т. ін. [Ирисханова 2014: 65]. Зокрема, перехід із ситуації “внутрішній (емоційний) стан людини” в ситуацію “зовнішнє вираження такого стану” в семантиці густативних номінацій укр. *кислий*; п. *kwaśny*; англ. *sour*; нім. *sauer*; фр. *aigre*, реалізується на основі механізму створення множинних фокусів, які характеризують розвиток ситуації за ознакою вияву “супровідних” (суміжних) характеристик (властивостей) Експерієнцера (суб’єкта емоційного стану), пор.: укр. *кислий* “незадоволений, пригнічений, похмурий, сумний”: *Чого ти такий кислий, Яремо?* → “який виражає незадоволення, пригніченість, нудьгу, сум”: *кисле обличчя, кисла гримаса, кислий голос, кислий настрій* [СУМ]; п. *kwaśny* “о

człowieku: niezadowolony, ponury, zgryźliwy”: *Był kwaśny od samego rana* → “wyrażający niezadowolenie, zły humor, będący oznaką złego nastroju”: *kwaśna mina, kwaśny uśmiech, kwaśne uwagi* [USJP]; англ. *sour* “having a harsh, morose, or peevish disposition; sullen, austere; gloomy, discontented, embittered”: *sour editor* → “displaying, expressing, or implying displeasure or discontent; peevish, cross”: *sour countenance, looks, mouth* [OED]; нім. *sauer* “über etwas verärgert, wütend”: *Sie war sauer* → “Verdruss über etwas, Missmut ausdrückend”: *mit saurer Miene* [DUDEN]; фр. *aigre* “qui indispose, blesse par sa nature déplaisante, irritante [en parlant d’une pers., de son caractère, humeur d’être, etc.]”: *D’Alembert aigre, exact et sec, détestait Buffon et n’épargnait point Bailly qu’il considérait alors comme un satellite du grand naturaliste pour les systems* → “se dit d’un son perçant et aigu, désagréable à l’oreille”: *L’on était sans cesse étourdi par la voix aigre des femmes* [CNRTL]. Розбіжності відзначено в англійській мові, де ситуація виявляє розширення за ознакою суміжних дій (поведінки) Експерієнцера (*sour retreat, exit, obedience* тощо).

Актантний параметр засвідчує збіги й розбіжності змін у профілі учасника заданої ситуації. Зміни профілю учасника виявляють відповідність первинного або вторинного профілю семантичної похідності.

Відповідність **первинного** профілю встановлює збіги й розбіжності семантичних переходів, реалізованих у межах тієї ж дериваційної стратегії (напр., рольова → рольова, комунікативна → комунікативна, таксономічна → таксономічна і т. ін.). Пор. відповідності семантичного переходу на рівні реалізації таксономічного класу учасника в асоціативних номінаціях на зразок *блакитноокий* (див. вище). Відповідники демонструють тенденцію до реалізації таксономічного класу в напрямі ЛЮДИНА → ПРИРОДНІ ОБ’ЄКТИ, подекуди АРТЕФАКТИ. Однак, якщо в українській, польській, німецькій та французькій мовах такі учасники виявляють ознаки стилістичних номінацій (напр., як варіант уособлення), то в англійській мові – термінологічних (ідентифікаційних) назв, пор.: *blue-eyed grass* “*Sisyrinchium Bermudianum*, a large genus of annual to perennial plants of the iris family, native to the New World”; *black-eyed pea* “spec. of a variety of pea: having a black speck”; *black-eyed Susan* “a name applied to various plants having pale flowers with dark centres, esp. *Thunbergia alata* and *Rudbeckia hirta*” [OED] і т. ін.

Розбіжностями також відзначено ситуацію “ментального руху”, в якій семантичний перехід реалізовано за ознакою зміни комунікативного рангу учасника в зоні концепту Експерієнцера (суб’єкта когніції). В англійській мові перехід допускає топікалізацію будь-якого учасника ситуації: суб’єкта когніції, об’єкта когніції (думки, спогади, ідеї тощо), місця когніції (свідомість, розум, пам’ять тощо), пор.: *She flashed back to a moment in time when she was a young child in pigtails* → *A strange thought flashed through her mind* → *Her mind flashed back to the day of their divorce* [OED; BNC]. В українській та польській мовах топікалізацією відзначено лише позиції суб’єкта та об’єкта, пор.: укр. *Люба не один раз думками поверталася до тої злочасної поїздки* → *Після суботнього вечора її думки невпинно поверталися до Патрика Гедстрема* [КСУМ]; п. *Coraz częściej wracał myślami do wczesnej młodości* → *Susan próbowała się skupić, ale jej myśli wracały do niego* [KJP]. У німецькій та французькій мовах переважно топікалізується позиція об’єкта когніції, пор.: нім. *Seine Gedanken schweiften wieder zu der Begegnung mit den jungen Frau am New Yorker Flughafen* [DWDS]; фр. *Puis bien vite, les pensées dépressives d’Antoine sont revenues à la charge* [CNRTL].

Відповідність **вторинного** профілю встановлює збіги й розбіжності семантичних переходів, реалізованих у перспективі іншої дериваційної стратегії (напр., рольова → комунікативна, рольова → таксономічна, рольова → дейктична і т. ін.). Зокрема, семантичний перехід у межах українського фразеологізму *світу божого не видно* “зовсім нічого не можна побачити, розрізнити зором; стає або стало темно (від сильної зливи, хуртовини, туману, пилу і т. ін.)”: *Якось він недобре прикрив лантух, кури повилазили і давай літати по хаті, битись у вікна, кудкудакати. Збили таку пилюку, що світу не видно* → “когось чи чогось дуже багато”: *У нашому селі за Савлуками світу не видно: що хата, то й Савлук* [СУМ], виявляє ознаки референційної стратегії, реалізованій на основі зміни типу референції учасника ситуації: ‘об’єкти, що обмежують візуальне спостереження’ vs. ‘будь-які об’єкти’. Дериваційний зв’язок ґрунтується на імплікації “висока щільність – велика кількість” (висока щільність однорідних об’єктів, що обмежує візуальне спостереження, осмислюється як скупчення цих об’єктів у великій кількості, див. образ-схематичну трансформацію MERGING – MASS-COUNT у [Johnson 1987: 126]). Втілюючи сценарій відособленого (відмежованого) сприйняття (detached perception), польський відповідник *świata bożego nie widzieć* “robiąc coś,

koncentrować się tylko na tym, angażować się w to całkowicie, nie zwracając uwagi na to, co dzieje się dookoła” [SJP] засвідчує семантичний перехід за ознакою дійкочної стратегії на основі позиційної зміни суб’єкта спостереження: ‘наочне обмеження’ vs. ‘наочна відсутність’. Дериваційний зв’язок ґрунтується на імплікації “глибше (ментальне) занурення – більше відособлення (відмежовування)” (чим більше людина ментально занурюється в якусь проблему, тим більше вона відмежовується від навколишнього середовища), пор.: *Zaczytał się tak, że o bożym świecie zapomniał* [SJP]. Англійська, німецька та французька номінації *to be snowed under (with smth.)* vs. *sein eingedeckt (mit etw.)* vs. *être débordé (de qch)*; *être submergé (par son travail, par ses tâches)* концептуально наближені до українського та польського фразеологізмів у тому сенсі, що імпліцитно виявляють ознаки ситуації (щоправда тотально) обмеженого візуального спостереження, пор.: англ. *snow (under)* “to cover with, to bury in snow (*cover* “to hide from view”)” → “*fig.* to submerge, overwhelm, overpower, etc.” [OED]; нім. *decken* “auf etwas legen, über etwas breiten” → *eindecken* “überhäufen, überschütten” [DUDEN]; фр. *déborder* “franchir, dépasser le bord de quelque chose” → “*fig.* désigne tout ce qui, à l’image du fleuve ou de l’ennemi, submerge, dépasse; être dépassé (par les événements) au point d’être incapable de redresser la situation” [CNRTL]. При цьому семантичний розвиток ситуації очевидно реалізується в аспекті зміни таксономічного класу учасника: МАСА (ОБ’ЄМ РЕЧОВИНИ) → ДІЯЛЬНІСТЬ (ОБСЯГ ЗАЙНЯТОСТІ), пор.: англ. *I am absolutely snowed under with work now* [BNC]; нім. *Ich bin mit Arbeit [voll] eingedeckt* [DWDS]; фр. *Je suis débordé de travail. Lui, le souverain pontife, du haut du trône de Saint Pierre et submergé par tant de tâches, il s’intéresse à ton sort* [CNRTL]. В англійській та французькій мовах додатково відзначаємо семантичний зсув по лінії зміни типу учасника ситуації (рольова стратегія): Пацієнс → Експерієнцер, пор.: англ. *overwhelm* “*fig.* to overcome completely in mind or feeling”; *submergence* “*fig.* a being plunged in thought” [OED]; фр. *submerger* “envahir l’âme complètement au point de ne plus laisser de place à d’autres préoccupations” [CNRTL].

Семантична деривація лексики виявляє ознаки похідності ситуативного типу, що передбачає розширення концепту вихідної (прототипної) ситуації до меж семантики цільової ситуації. Модель прототипної ситуації представляє ситуацію як конфігурацію альтернативних ієрархічно упорядкованих фрагментів, які ми вибудовуємо відповідно до логіки нашого життєвого досвіду. На рівні

семантики слова або певного класу слів такі фрагменти формують набір спільних семантичних компонентів, які й визначають конфігурацію концепту прототипної ситуації. Розширення окреслює перебудову конфігурації концепту вихідної ситуації або створення нової конфігурації концепту, що засвідчує зміни в профілі ситуації (осмислення ситуації в іншій пізнавальній перспективі) та в профілі актанта (в аспекті розширення або звуження “повноважень” ключових учасників ситуації).

У перспективі міжмовного зіставлення семантичної деривації параметри “зміна профілю ситуації” та “зміна профілю учасника ситуації” засвідчують відповідності (збіг і розбіжність) семантичних переходів між значеннями лексики в споріднених та неспоріднених мовах. Відповідність за параметром “зміна профілю ситуації” встановлює збіги й розбіжності семантичних переходів за ознаками зовнішнього профілю (реалізованих у перспективі іншої ситуації) та внутрішнього профілю (реалізованих у межах тієї ж ситуації). Зміни зовнішнього профілю ситуації зумовлені чинником переходу в іншу ситуацію (ситуацію іншого семантичного класу). Зміни внутрішнього профілю ситуації зумовлені чинником фокусування (підвищення ступеня виокремлення) або дефокусування (пониження ступеня виокремлення) певних фрагментів ситуації. Відсутність семантичного переходу в мові зіставлення кваліфікуємо як відповідність нульового профілю (нуль-профілю).

Відповідність за параметром “зміна профілю актанта” встановлює збіги й розбіжності семантичних переходів за ознаками характеристик, які учасники набувають або втрачають, виявляють або приховують у міру осмислення людиною змін, що відбуваються в світі (в певній ситуації) або в самій людині. У межах параметра “зміна профілю актанта” встановлено два типи відповідностей: первинного профілю (перехід у межах тієї ж дериваційної стратегії: рольова → рольова, комунікативна → комунікативна, таксономічна → таксономічна і т. ін.) та вторинного профілю (перехід у перспективі іншої дериваційної стратегії: рольова → комунікативна, рольова → таксономічна, рольова → дейктична і т. ін.).

Перспектива відтворення специфіки національно-мовних картин світу, виявлення універсальних механізмів концептуалізації в аспекті всіх можливих зв'язків між мовними значеннями визначає доцільність подальших досліджень семантичної деривації лексики різних семантичних класів у порівняльно-історичному та типологічному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Деменчук О.В.* Моделі семантичної деривації лексики “ментального занурення” (на матеріалі української, польської та англійської мов) / О.В. Деменчук // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А.В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – Т. 18. – № 1. – С. 49–56.
- Зализняк Анна А.* Многозначность в языке и способы ее представления / Анна А. Зализняк. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 672 с. – (Studia Philologica).
- Иорданская Л.Н.* Смысл и сочетаемость в словаре / Л.Н. Иорданская, И.А. Мельчук. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 672 с. – (Studia Philologica).
- Ирисханова О.К.* Игры фокуса в языке. Семантика, синтаксис и прагматика дефокусирования / О.К. Ирисханова. – М. : Языки славянской культуры, 2014. – 320 с. – (Studia Philologica).
- Кибрик А.Е.* Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке) / А.Е. Кибрик. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 336 с.
- Курилович Е.* Заметки о значении слова / Е. Курилович // Вопросы языкознания : Наука, 1955. – № 3. – С. 73–81.
- Кустова Г.И.* Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Г.И. Кустова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
- Кустова Г.И.* О семантическом потенциале слов энергетической и экспериенциальной сферы / Г.И. Кустова // Вопросы языкознания : Наука, 2005. – № 3. – С. 53–79.
- Мельчук И.А.* Русский язык в модели “Смысл ↔ Текст” / И.А. Мельчук. – Москва ; Вена : Языки русской культуры ; Венский славистический альманах, 1995. – 682 с.
- Мельчук И.А.* Опыт теории лингвистических моделей “Смысл ↔ Текст” / И.А. Мельчук. – М. : Языки русской культуры, 1999. – I-XXII. – 346 с. – (Язык, семиотика, культура).
- Мустайоки А.* Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам / А. Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с. – (Studia Philologica).

- Падучева Е.В.* Динамические модели в семантике лексики / Е.В. Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с. – (Studia Philologica).
- Рахилина Е.В.* Основные идеи когнитивной семантики / Е.В. Рахилина // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / [ред. А.А. Кибрик, И.М. Кобозева, И.А. Секерина]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 370–389.
- Розина Р.И.* Семантическое развитие слова в русском литературном языке и современном сленге: глагол / Р.И. Розина. – М. : Азбуковник, 2005. – 302 с.
- Шмелев Д.Н.* Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – [2-е изд., стереот.]. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.
- Яacobсон Р.* К общему учению о падеже. Общее значение русского падежа / Р. Яacobсон // Избранные работы / [ред. В. А. Звегинцев, предис. Вяч. Вс. Иванов]. – М. : Прогресс, 1985. – С. 133–175. – (Языковеды мира).
- Husserl E.* Cartesian meditations. An introduction to phenomenology / E. Husserl. – The Hague ; Boston ; London : Martinus Nijhoff Publ., 1960. – 157 p.
- Johnson M.* The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason / M. Johnson. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1987. – 233 p.
- Mel'čuk I.* Semantic description of lexical units in an Explanatory Combinatorial Dictionary: Basic principles and heuristic criteria / I. Mel'čuk // International Journal of Lexicography. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1988. – Vol. 1. – # 3. – P. 165–188.
- Schäfer F.* The syntax of (anti-)causatives: External arguments in change-of-state contexts / F. Schäfer. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publ., Co., 2008. – 324 p. – (Linguistik Aktuell / Linguistics Today ; v. 126).
- Van Valin R.D., Jr.* Syntax: Structure, meaning and function / Jr., R.D. Van Valin, R.J. LaPolla. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1997. – 744 p. – (Cambridge Textbooks in Linguistics).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СЛОВНИКІВ І МОВНИХ КОРПУСІВ

- КТУМ* – Корпус текстів української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.mova.info/corpus.aspx>
- СУМ* – Словник української мови: в 11 т. / Редколегія: І.К. Білодід (голова), Л.С. Паламарчук (заст. голови), А.А. Бурячок та ін. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
- BNC* – The British National Corpus [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://www.natcorp.ox.ac.uk>
- CIDE* – Cambridge International Dictionary of English / [Ed. by P. Procter]. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1995. – 1773 p.
- CNRTL* – Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales [Ressource électronique]. – Régime d'accès : <http://www.cnrtl.fr>
- DUDEN* – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus : CD-ROM Ausgabe © DIGITAL, Joanneum Research, Graz, Bibliographisches Institut GmbH, 1993–2011. – Duden-Bibliothek. Vers. 5.1.3.0 (Build 3.1.2011).
- DWDS* – Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus : <https://www.dwds.de/>
- KJP* – Korpus języka polskiego [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : <http://korpus.pwn.pl/>
- OED* – Oxford English Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access : Second Edition on CD-ROM © Oxford Univ. Press, 2009. – Vers. 4.0.
- RHWUD* – Random House Webster's Unabridged Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access : Electronic dictionary of American English. – Seattle, WA : Random House, Inc. ; Multimedia 2000, Inc. – Vers. 3.0.
- SJP* – Słownik języka polskiego / [Pod redakcją W. Doroszewskiego]. [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : Płyta CD. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – Wers. 1.0.
- USJP* – Uniwersalny słownik języka polskiego / [Pod redakcją S. Dubisza]. [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : Płyta CD. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2004. – Wers. 1.0.

Наукове видання

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 2

Academic Edition

LEXICAL SEMANTIC DERIVATION
IN CROSS-LINGUISTIC STUDIES

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 2

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Ум. др. арк. 8. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: "ПараГраф+"

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27